

“MUALLIF MUSHOHADASI” GA LINGVISTIK NAZAR

Xamroyeva Shaxzoda Ikromovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti.

E-mail: shkhamroeva@gmail.com

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10639808>

ARTICLE INFO

Received: 04th February 2024

Accepted: 08th February 2024

Online: 09th February 2024

KEY WORDS

Syujetdan tashqari element, muallif chekinishi, lirik chekinish, muallif mushohadasi, remarka, sharh.

ABSTRACT

Tilshunoslikka zamonaviy yondashuvlar orqali kognitiv yo'nalish vujudga keldi. Syujetdan tashqari element hisoblangan muallif o'y-xayollarini aks ettiradigan muallif mushohasini kognitiv tahlilga tortish maqsadida, ushbu maqolada muallifga ishora qiladigan terminlarning adabiyotshunoslik va tilshunoslikda qo'llanishi o'rganib chiqildi. Shuningdek, muallif mushohadasining mohiyati keng ko'lamda ochib berildi.

Kirish. XX asrning oxiri – XXI asrning boshlarida olimlarning diqqat markazida turgan masalalardan biri matn muallifining “shaxsiyati”ni tahlil qilish edi¹. Badiiy nutq muallifning diskursiv shaxsini belgilab, badiiy makon va zamonning ma'lum chegaralarida muallif olamining subyektiv manzarasini anglashga yordam beradi².

Badiiy asar tuzilishida ishtirok etadigan shunday elementlar borki ular voqealar rivojiga ta'sir ko'rsatmaydi, ko'pincha syujet bilan zaif yoki sof rasmiy aloqaga ega bo'lgani uchun asar kompozitsiyasidagi *syujetdan tashqari elementlar* deb ataladi. Aynan mana shu qism muallifning mulohazalarini ifodalab asar mazmunining yanada chuqur ochib berilishida muhim rol o'ynaydi. Badiiy adabiyotda muallifga ishora qiladigan *muallif remarkasi va muallif kommentariyasi, muallifning chekinishi yoxud muallif og'ishlari* kabi atamalar qo'llanilsa, lingvistik nuqtayi nazardan esa *muallif mulohazasi, muallif fikrlashi* yoki *muallif mushohadasi* singari iboralar bilan ifodalanishi mumkin.

Ba'zi hollarda muallif chekinishiga kommentariyaning bir turidek qaraladi. Muallif kommentariyasi (sharhi) - muallif va o'quvchi o'rtasidagi bevosita muloqotning dastlabki kommunikativ holatini tiklaydigan birlikdir. M.A.Yegorovanning fikriga ko'ra muallif kommentariyasi voqeani aniqlashtirish yoki tushuntirish uchun ishlatiladi.³ Bu borada M.M.Baxtin muallifning chekinishi - muallif kommentariyasining estetik shaklidir deb ta'kidlagan.⁴ Plexanova T.F. [6, b.6,11,14] esa muallifning chekinishlari matn

¹ Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность М.Издательства ЖИ 1989 264с.

² АВТОРСКАЯ РЕМАРКА КАК СРЕДСТВО ВИЗУАЛИЗАЦИИ И ХАРАКТЕРИЗАЦИИ ПЕРСОНАЖА К. В. Толчеева

³ Егорова М.А. Типология со стилистические функции внутритекстовых авторских комментариев // Текст как объект комплексного анализа в ВУЗЕ: Сб. ст. – Л., 1984.

⁵ Бахтин М.М. К эстетике слова // Контекст – 1973. – М., 1974

kompozitsiyasining elementi, deb hisoblaydi, ya'ni asarda tasvirlangan manzara va obrazlarga muallifning sharhi deb qaraydi. Muallif matndagi voqealar rivojini to'xtatib, adresat bilan (ba'zan badiiy qahramon bilan) to'g'ridan-to'g'ri suhbatga kirishishi, tasvirlangan voqealarni baholashi, o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etishi mumkin.

Muallifning chekinishini Novojilov K.R. [5, 66, 68-betlar] **bashorat qilishni buzish** shakllaridan biri deb nomlaydi, chunki ular badiiy qonuniyatlar olamidan real qonuniyatlar olamiga tushishni anglatadi, bu esa asarning an'anaviyligini buzishga olib keladi degan fikrni ilgari surdi.

Shunday qilib, muallif chekinishi faqat matnda uning tarkibiy komponenti sifatida mavjud bo'lib uning mazmuni va lisoniy xususiyatlari hikoyadagi qahramonlarning birortasi bilan bog'liq emas: bu kirish so'z bilan personaj nutqi o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q. Muallif chekinishlari tuzilishi jihatidan har xil bo'lib, asosan badiiy asarlarga xosdir. Badiiy matnning bir qismi sifatida muallif mushohadasini o'rganish o'nlab yillar mobaynida davom etayotganiga va tilshunoslikning ushbu sohasida sezilarli natijalarga erishilganiga qaramay, muallif cheklanishining badiiy butunlik tizimidagi maqomi masalasi ochiqlicha qolmoqda. Muallif chekinishining xususiyatlarini aniqlash dolzarbligi lingvistik va ilmiy adabiyotlarda ushbu hodisaning noaniq talqinlari bilan belgilanadi.

Ushbu adabiy hodisaga lingvistik jihatdan yondashganda uni o'zbek tilida *muallif mushohadasi*, *muallif mulohazasi* yoxud *muallif fikrlashi* singari iboralar bilan ifodalash mumkin.

Ingliz tadqiqotchisi Galperin muallif meditatsiyasi ("author's mediation") izohini keltirgan. Rus adabiyotlarida ushbu atama *авторские размышления* (muallif mushohadasi), *рассуждение* (muallif mulohazasi) и *отступления* (muallif chekinishi) tarzida namoyon bo'ladi. Ushbu atamalar bir-biriga juda yaqin tursa-da, lingvistik tadqiqotlarda "авторские размышления" ya'ni "muallif mushohadasi" atamasi muallifning fikrlarini ifodalashga qaratilganligi sababli "muallif chekinishi"ga qaraganda adekvat hisoblanadi. Muallif mushohadasi badiiy diskursda eng muhim vazifani bajaradi, ya'ni asarning g'oyaviy-falsafiy mohiyatiga chuqurroq kirib borishga yordam beradi va muallif nuqtai nazarini ifodalaydi.⁵

Tadqiqotlarni tanqidiy o'rganish davomida adabiyot va lingvistikada muallifga ishora qiluvchi atamalar turli xil ekanligiga guvoh bo'ldik. Va biz badiiy diskurs tavsifidan kelib chiqqan holda "muallif mushohadasi" atamasini o'rinli deb hisoblaymiz. Shuni ta'kidlash joizki, o'zbek va ingliz tili qiyosida muallif mushohadasi kognitiv jihatdan yetarlicha tadqiq qilinmagan. Shu sabab ushbu ilmiy ishda ingliz va o'zbek badiiy asarlaridagi muallif mushohadasining lingvo-kognitiv xususiyatlarini yoritib tahlil qilishni maqsad qilingan.

Lug'at yozuvlarida muallif chekinishi "epik yoki liro-epik asardagi muallif nutqi", "muallif nutqining shakli; muallif muallifning so'zi", "asarda tasvirlangan narsalar bilan bog'liq holdagi muallif tomonidan his-tuyg'ular va fikrlarning ifodasi", "muallifning to'g'ridan-to'g'ri syujetli hikoyadan chetlanishidan iborat kompozitsion va stilistik vosita; muallif nutqi, mulohazalari, bayoni". Ensiklopedik lug'atlarda berilgan izohlar, tasvirlar, bizning nazarimizda, badiiy matndagi muallif mushohadasi maqomi haqida to'liq bo'lmagan fikrni beradi, chunki u muallif

⁵ N.Z.Normurodova "Вербальная экспликация антропоцентризма в англоязычном художественном дискурсе" disser. 47b.

nutqning shakli, stilistik vositasi sifatida talqin qilinadi, ya'ni uning faqatgina nutqiy-stilistik mohiyatiga urg'u beriladi. Ba'zi tadqiqotchilar, masalan, E.A. Goncharova, mualliflik mushohadasini o'rganayotganda, uning grammatik mohiyatini ta'kidlaydi va mualliflik mushohadasi deaganda "matn kompozitsion tarkibida muallifning o'z fikrlari va his-tuyg'ularining bevosita ifodasi bo'lgan, u yoki bu tarzda badiiy asarning umumiy g'oyasi bilan bog'liq bo'lgan qismlarini" tushunadi."

Grammatik ifoda plani muallif mushohadasini murakkab sintaktik butunlik va paragraf bilan bog'lash va taqqoslash imkonini beradi, buning natijasida muallifning chekinish xususiyatlarini nafaqat nutqning o'ziga xos shakli, balki badiiy matnning kompozitsion-semantik komponenti sifatida aniqlash imkonini beradi.

Badiiy hikoyada muallif mujassamlanishining lingvistik aspekti ikkita muhim jihatni o'z ichiga oladi: muallif ma'lum bir madaniy va ijtimoiy tip sifatida va muallif shaxs, individual sifatida. Muallif mushohadasi badiiy matnning kompozitsion tarkibiy qismlariga tegishli bo'lib, unda "muallif lisoniy omilining shaxsiy individual momenti ochiladi, matnning, masalan, uning syujet dinamikasi uchun muhim bo'lgan kompozitsion komponentlarida esa, hikoya monologi ko'proq ma'lum bir "madaniy-ijtimoiy" turga tortiladi.")

References:

1. М.Егорова 1984. Типология со стилистические функции внутритекстовых авторских комментариев. Текст как объект комплексного анализа в ВУЗЕ.
2. N.Normurodova 2020. "Вербальная экспликация антропоцентризма в англоязычном художественном дискурсе" dissertatsiya.
3. Новожилова К.Р. 1989. Вводные текстовые единства, или авторские отступления, и их функционирование в художественном тексте – Иваново.